

Невідоме минуле Олександрівки

Die Rundschau.
Ihr Sohn Kornelius wohnt 30 Werst von der Stadt Pawlograd auf eigenem Lande in der ungefähr 30 Familien zählenden Mennoniten-Kolonie „Herzenberg“, wo er im Frühjahr d. J. zum Prediger gewählt und bestätigt worden ist.

Згадка в менонітській газеті «Die Rundschau» за 18 листопада 1881 р., де повідомляється про купівлю землі та утворення 30 родинами нової менонітської колонії «Герценберг».

Перший учитель менонітської школи в Герценберзі Петро Рогальський (у 1885 р.). Фото пізніших років.

На цій фотографії Катаріна Борн (уроджена Катаріна Вальде) (1851-19 грудня 1919 р.) у традиційному менонітському вбранні зі своїм чоловіком Герхардом Борном (15 червня 1847 р. - березень 1920 р.). Фото зроблено Лукою Павловичем Кобалевським, який працював фотографом у Павлограді 1885-1910 рр.

Джерело: Centre for Mennonite Brethren Studies, Winnipeg, Canada, NP191-01-28

Продовжуємо знаходити вас із історією Присамарського краю. Своїми історичними дослідження ділиться з нами Олександр Сидоренко - журналіст і дослідник родом із села Миколаївка. У цьому номері газети «Степова зоря» публікація про історію села Олександрівка Брагинівської громади.

Колись це село було відоме як колонія Герценберг. Саме так його й донині називають нащадки тих менонітів, чії предки свого часу в ньому мешкали. Офіційною ж назвою поселення із самого початку була Олександрівка, а в роки окупації 1941-1943 рр. – Ландманн – за назвою колгоспу, що тут існував ще з 1929 р. З німецької мови слово «Ландманн» перекладається як «сільський трудівник». Навіть по війні певний час його назва писалась як «колонія Олександрівка».

У багатьох мешканців Петропавлівщини це село й досі асоціюється з «німецькою колонією», хоча спершу російська імперська, а потім і більшовицько-радянська влада доклали неймовірних зусиль, щоб від колись заможного менонітського поселення, а в роки колективізації – найуспішнішого й показового німецького колгоспу не лише району, а й області не залишилось абсолютно нічого. І навіть цвинтар, де спочинок знайшло не одне покоління олександрівців (і не лише німців, а й українців, росіян, які там також мешкали), був знищений.

Землі, де розміщується село Олександрівка, почали освоюватись у 1778 р., коли вони дістались новоросійському губернатору Миколі Даниловичу Язикову як частина його рангової дачі. У 1787 р. він продав їх Івану Івановичу Герценвицю, цолнеру (наглядачеві за збиранням митних платежів) Таганрозької портової митниці. Ця місцевість на березі річки Самара, що мала незначне заліснення, була досить привабливою. З покоління в покоління нащадки Івана Івановича успадковували ці землі: спочатку його єдиним сином Петром, після смерті – його дітьми Іваном і Григорієм, а від них – уже їхніми нащадками. Отож, із покоління в покоління колись велика земельна ділянка дрібнилась і діставалась у спадкове володіння все нових і нових власників...

Правою частиною герценвицьких земель – від Петрівського й вище в бік Петропавлівки – по смерті Петра Івановича став володіти син Іван, у якого було четверо синів. Другим у родині 24 лютого 1844 р. на світ з'явився Євген. Навчався він у Миколаївському кавалерійському училищі, 12 червня 1863 р. із юнкерів його переведено в корнети в лейб-гвардії Кінний полк. У чині штаб-ротмістра він був звільнений від військових обов'язків і з набуттям спадкової власності після смерті батька в 1868 р. повернувся до батьківського маєтку.

16 жовтня 1875 р., 9 листопада

1877 р., 19 травня 1881 р., 21 лютого 1884 р. його затверджували почесним мировим суддею Павлоградського повіту. У 1875-1878 рр. Євген Іванович Герценвиць був гласним Катеринославських губернських земських зборів від Павлоградського повіту.

Але більшість часу він проводив у Харкові, де йому у спадок перейшов і будинок на Дворянській набережній під № 5. Власне, йому дісталось все, що колись було пов'язано з «вівчарським» бізнесом батька – і частина земель за Миколаївкою (нинішньою Маломиколаївкою), де ще з початку 1830-х рр. відомий на той час бонітер Гнат Котоні спочатку орендував у його батька – поміщика Герценвиця землі для розведення селекційних отар овець, а потім Іван Петрович найняв його бонітувати (займатись комплексною оцінкою продуктивності кожної тварини у процесі селекції з метою відбору кращих тварин для поповнення основних отар баранів-плідників і вівчакоток) стадо придбаних ним овець.

Цю справу завдяки Гнату Котоні Іван Петрович провадив так добре, що невдовзі став продавцем найкращої вовни, за яку на ярмарках змагалися фабриканти. У с. Петрівському він тримав 9000, а в с. Рождественському – 3000 мериносів. Іван Петрович Герценвиць став акціонером Харківської акціонерної компанії з торгівлі вовною, у червні 1859 р. його було обрано головою правління цієї компанії.

По смерті батька Євген Іванович спершу намагався продовжувати справу Івана Петровича, адже йому дістались саме ті землі, де утримувалися овечі отари. Та через 12 років він усе ж таки вирішив позбутися їх. У 1880 р. Євген Іванович Герценвиць продав свою земельну ділянку площею 2983 десятин менонітам Молочанської колонії, розташованої поблизу Мелітополя Таврійської губернії (нині це Запорізька область), яка отримала свою назву від розташування її на річці Молочній.

Ця операція з купівлі-продажу була вигідна обом сторонам. Якраз тоді загострилася проблема малоземелля серед колоністів, адже закон про спадщину, що існував у менонітських поселеннях, забороняв поділ земельних наділів, і спадкоємець, який отримував право на земельний наділ, виплачував іншим членам родини їхню частку як грошове відшкодування. Така ситуація підштовхувала колоністів до пошуку нових поселень, адже інші члени родини, крім одного, лишалися безземельними та змушені були шукати можливості для придбання земель у інших місцях. Євген Іванович Герценвиць більшість часу жив у Харкові, мав у власності порівняно невелику ділянку землі та, вочевидь, не володів тим підприємницьким хистом і запалом, як батько, тож вирішив скористатись, як і більшість поміщиків у часи після відміни кріпосного права, з okazji продати ці землі. Таким чином, збіглися інтереси покупців із менонітських колоній і власника земельного наділу.

П'ять менонітських сімей німців – фон Борн (von Born) із поселення Вальдгайм (Waldheim), нині (до російської окупації) – с. Владівка; Рот (Roth) із Гнаденфельду (Gnadenfeld), дві родини Янцен (Janzen) і родина Нікель (Nickel) із Прангенау (Prangenu, нині цього поселення не існує) – перебралися на нові землі й утворили тут своє поселення, яке спершу назвали з використанням першої частини прізвища колишнього землевласника – Герценберг. Власне, така назва поселення була загальноживаною в самій менонітській громаді й пізніше, хоча офіційно воно отримало назву Олександрівка. Цілком імовірно, що хутір із такою назвою (а вона могла походити від імені дружини Євгена Івановича – Софії Олександрівни) виник ще до продажу земельної ділянки, адже для догляду за отарами овець мав би існувати хоча б хутір, де б мешкали вівчарі.

Отож, назва «колонія Олександрів-

ка» існувала від початку заселення менонітами, але вони називали своє поселення Герценберг (Herzenberg). У цьому дослідженні ми вживатимемо назву Герценберг у описі першого тридцятирічного «розвиткового» періоду, адже більшість свідчень і документів того часу здебільшого містять саме цю назву, а в роки тиску й репресій на мешканців села – вживатимемо Олександрівка, бо ця назва трапляється в офіційних документах радянської влади.

Не про всіх першопоселенців Герценберга вдалось віднайти відомості. Але принаймні про дві родини, які репрезентують два покоління, дещо знаємо.

Отож, однією з перших була родина Янценів: Генріх Янцен (Heinrich Janzen), народжений 29 березня 1856 р. у поселенні Нойкірх (Neukirch) Молочанської колонії (нині с. Ударник), його дружина Анна Дерксен (Anna Derksen) (народилась 2 серпня 1856 р. у Бердянську), донька Анна (1878), у Герценберзі 2 серпня 1880 р. народилась ще одна донечка – Єлизабет. Вірогідно, саме Єлизабет Янцен (Elizabeth Janzen) може вважатись першою корінною мешканкою Олександрівки, тут народженою.

Інший засновник Герценбергу – Герхард Борн (Gerhard Born) перебрався сюди з усією своєю великою родиною. Герхард (народжений 9 жовтня 1821 р. у поселенні Ліхтенгаук Молочанської колонії, нині с. Світлодолинське) був одружений із Хеленою Герцен (Helene Goertzen) (народилась 6 січня 1824 р. у поселенні Шензее, нині с. Снігурівка). Вони мали десятьох діточок: Катаріну (1848), Герхарда (15 січня 1849 р.), Хелену (29 травня 1851-1909), Вільгельма (1852), Генріха (1857-1919), Анну (1847), Марію (1947), Якоба (2 лютого 1856-1931), Єлизабет (19 січня 1862-1919), Агнеш (1865). Хелен померла у 1884 р., а Герхард спочив у Герценберзі у 1910 р. у віці 89 років 1 місяця та 23 днів... З усієї великої родини першопоселенців у Олександрівці залишався жити лише Якоб Борн, всіх інших доля розкидала по різних кутках імперії – в Самару, Уфу, Сибір.

Ті села, звідки перебралися на нові землі меноніти, мали вже 45-55 річну історію, тут народилося вже щонайменше два покоління менонітів (поселення Вальдгайм засновано в 1836 р., Гнадельфельд – у 1835 р., а Прангенау ще раніше – у 1824 р.). Ці села входили до так званого Молочанського колоністського округу, який у 1804 р. було утворено північніше та північно-західніше Мелітополя, а в 1871 р. округ як адміністративну одиницю було ліквідовано й натомість поселення колоністів розподілено між двома волостями. Так от, за тогочасним описом, у колоністських поселеннях налічувалося 1197 дворів і було ще 248 безземельних сімейств (1857 р.). Скажімо, у Вальдгаймі та Гнаденфельді у 1860 р. по 34 родини мали у власності понад 43 десятини землі кожна і вважались «повними фермерами», ще по 12 родин – до 43 десятин, відтак вважались «напівфермерами». А от безземельних сімейств у Вальдгаймі було 56, а в Гнаденгаймі – 38. У Прангенау було 16 сімей «повних фермерів», 8 – «напівфермерів» і 33 безземельних сім'ї. На час придбання землі в Герценвиця кількість безземельних сімей була ще більшою. Відповідно цим сім'ям у спадок від батьківсько-дідівських наділів дісталась грошова компенсація, яку вони вклали у придбання нової ділянки десь інде.

На той час родинні поселення менонітів були досить добре облаштовані, знаходились у Бердянському повіті Таврійської губернії. Наприклад, у Гнаденфельді існувало 80 дворів, 730 мешканців. Це був волосний центр, що знаходився за 70 верст від повітового центру – міста Бердянська. Тут був молитовний будинок, дві школи, земський лікар, поштова станція,

Історичне минуле села Богинівської громади

4

красильня, три лавки, склад лісу, неподалік працював цегляний завод. Вальдгейм біля балки Бегим-Чокрак мав 103 двори та 772 жителів, свою школу; у Проненгау на березі річки Юманле налічувалося 58 дворів, мешкало 447 менонітів, була своя школа.

Землю на новому місці було куплено в Євгена Івановича Герценвиця за ціною 31 рубль за десятину. Вірогідніше за все, що купівля була зроблена саме родиною Борнів, адже пізніше, під час розмежування земель так званої дачі № 35 (таку назву мали ці землі у землевпорядних документах) 2268 десятин землі в поселенні Олександрівське, станом на 1 травня 1896 р., були записані як власність одного поселянина Веніаміна Борна, інших власників тогочасні документи не містили (або ж він міг після купівлі відкупити частки інших).

Герценберг стала так званою «дочірньою колонією» Молочної колонії. Тоді всі подібні колонії мали свій неповторний менонітський вигляд, що робило їх дуже схожими на материнські. У 1898 р. Х. Ван дер Сміссен у журналі «Petermann's Mitteilungen» так описував менонітське поселення: «... Ми побачили процвітаюче село, яке було організоване точнісінько за прикладом материнської колонії, і це відчувалося у всьому – діалекті, звичках і релігії. Хоча адміністрація часто була російською, у поведінці, мові та способі життя менонітські села незаперечно залишалися німецькими. Піонери культури демонстрували, що німецька наполегливість, бережливість та ефективна праця можуть перетворити безлюдні степи та некультуровану колісську землю».

Працьовиті німецькі колоністи взяли господарювати, зосередившись спочатку на вівчарстві, адже ці місця були відомі завдяки промислового розведенню овець батьком Євгена Івановича Петровичем Герценвицем. Водночас вони займалися і землеробством. І хоча в перші роки господарювання врожаї були роками, проте з часом все наладналося. Усе ж особливих успіхів герценберзькі колоністи спочатку досягли у вівчарстві.

Нове поселення одразу привернуло увагу інших менонітів, вони поступово почали переселятися до Герценберга. З публікації у газеті «Mennonitische Rundschau» за 18 листопада 1881 р. довідуємося, що там уже мешкало 30 сімей. За майже п'ять років (за публікацією 15 квітня 1885 р.) кількість сімей зросла несуттєво – до 35 родин. Варто зазначити, що меноніти належали до так званих фламандської та фрізької громад, на які вони розділились ще на Батьківщині. Кожна громада існувала незалежно від інших, обирала своїх духовних наставників і проповідників, на чолі громади стояв духовний старшина. Він проповідував, здійснював хрещення, хлібопереломлення, затверджував проповідників і дияконів, головував на загальних зборах, турбувався про церковну дисципліну. Колонія, як усі інші поселення того часу, мала самоврядність. Рішення ухвалювалися на загальних сходах, старосту свого обирали на три роки, а його заступника – на два роки. Десятьських (у той час у сільських громадах від кожних 10 дворів обирали когось одного, хто виконував поліцейські й інші громадські обов'язки) же міняли мало не щомісяця.

Близько третини перших поселенців належали до менонітської церкви, яка була спершу конгрегацією (1881–1895), а з 1895 р. – дочірньою філією менонітської церкви Орлова – Орлофф-Гальштадт-Нойкірх (the Orloff Mennonite Church – Орловська менонітська церква), що була найстарішою громадою в поселенні Молочна, тоді відома як конгрегація Орлофф-Петерсхаген (Flemish Mother-Church, Ohrloff-Peterghagen-Halbstadt), і була заснована ще в 1804 р. Першим міністром у Герцен-

берзі був Корнеліус Сіменс (Kornelius Siemens), висвячений у 1881 р. Йоганн Вельк (Johann Woelk), висвячений у 1882 р., був священиком з 1892 р. Група зорганізувалась у 1881 р. і нараховувала тоді 31 члена, а до 1905 р. зросла до 80 осіб.

Інша Церква братів-менонітів була філією Церкви братів-менонітів Рюкенау (Менонітська Братська Церква в Рікенау). Її першим лідером став Якоб Дірксен (Jakob Dirksen), який переїхав з Мюнстерберга до Герценберга. У 1892 р. його на посаді лідера змінив Дітріх Фрізен (Dietrich Friesen), колишній учитель початкової школи, а Якоб Дірксен став мандрівним проповідником у всій конференції братів-менонітів. Диякон Йоганн Клівер (Johann Kliewer) був у церкві також особою неординарною, побожним і серйозним християнином, у 1901 р. він полишив службу в Герценберзі і у світському житті надалі став досить успішним підприємцем – власником вагонної фабрики та фермером. Ця конгрегація, що організувалась у 1880 р. налічувала тоді 79 членів, розрослась до 180 осіб у 1905 р. Вільгельм Берг (Wilhelm Vaerg) кілька років служив громаді, а в 1894 р. із багатьма іншими менонітами колонії перебрався до Оренбурзької губернії. У 1913 р. головним міністром був Х. Т. Клівер.

Менонітська спільнота по всьому світу була досить добре об'єднана. Одним із таких інструментів єднання слугувала тоді менонітська газета «Mennonitische Rundschau», де друкувалось чимало листів з усіх колоній, якими дописувачі часто звертались до своїх рідних, із якими втрапили зв'язок. У цих приватних листах нерідко описувалося життя у громадах, що слугує досить добрим джерелом для відтворення життя в менонітських колоніях. Що цікаво – у газеті друкувались і списки передплатників у кожній із колоній, щоб меноніти знали, у кого можна випозичити газету для читання. Отож, у Герценберзі в 1885 р. газету отримували Пітер Пеннер (Peter Penner), Йоганн Клівер (Johann Kliewer) і вчитель Пітер Рогальський (Peter Rogalsky).

Меноніти дбали про освіту дітей. У той час серед менонітів майже не було безграмотних. Школи, як правило, відкривались одразу, як засновувалась нова колонія (тоді існував принцип: одна колонія – одна школа). Заняття з дітьми організовувались ще до формальної реєстрації школи, тому між датою офіційного відкриття й датою початку шкільних занять у колоніях, як правило, минало кілька років. Так і в Герценберзі, власне, приміщення для школи було зведено аж у 1885 р., хоча заняття з дітьми проводились щойно сім'ї переселились на нове місце. Була то однокласна школа (німецький прагматизм ґрунтувався на розумній достатності: для отримання базових знань достатньо однієї школи з одним учителем). Місце для неї відводилося в центрі колонії, щоб дітям зручніше було до неї сходитись. У першій же рік (1885) у школі навчалось 37 учнів, а вчителював Петро Рогальський. У різні роки в школі працювали різні вчителі, з тих прізвищ, які вдалось віднайти, згадуються Катаріна Сіменс (на початку 1900-х) та Йоганн Хюберт (1908 р.).

Школу відвідували діти у віці від 7 до 14 років. Навчальний рік тривав з 1 вересня до 1 або 15 травня. Щодня було по п'ять уроків. Дві третини часу відводилось заняттям із арифметики, історії та географії, російської мови. Третина – вивченню Закону Божого та німецької мови.

Школа ця, як інші школи німецьких колоній, утримувалась коштом самої менонітської громади, земство коштів на неї не виділяло. У 1912 р. з'явилась будова, що робила приміщення школи ще привабливішим.

Відвідування школи дівчатками в менонітів було обов'язковим. І якщо за одним з перших переписом початкової школи імперії, проведеним 18 січня 1911 р., у Павлоградському повіті

серед школярів православної віри на 6614 хлопчиків припадало 1836 дівчаток, то серед менонітів школу відвідувало 27 хлопчиків і 29 дівчаток (вірогідніше, йдеться саме про менонітську школу в Герценберзі), так само на 187 лютеранських хлопчиків припадало 189 дівчаток.

Наприкінці століття, десь у 1898–1899 рр., у Герценберзі, за визначенням самих менонітів, «спалахнуло відродження» і чимало молоді «знайшли Христа як свого Спасителя», були охрещені й прийняті до братів-менонітів Герценберга. Товариство молодих жінок захопилося тоді місіонерством і стало шити та в'язати одяг для бідних дітей в Індії.

Загалом меноніти справляли добре враження на місцеву владу, бо були трудолюбивими, дбали про створення заможних господарств, любили порядок, виявляли себе гуманно та, головне, були тверезими.

Структура поселення менонітів у Герценберзі не відрізнялась від материнської колонії – тут із самого початку існувала одна центральна вулиця із двобічною забудовою. Охайні хати завжди мали зразковий вигляд, за ними розташовувалися фруктові сади. За переписом садів у 47 садибах росло 378 фруктових дерев. Але співвідношення між різними деревами в менонітів було інакше, аніж у селах довкола. У Олександрівці зросло 236 слив (62%), 95 яблунь (25%), 39 вишень і 17 груш. Для прикладу, у с. Петрівка у 54 садибах було 199 вишень (75%), 43 сливи (13%), 17 яблунь і 7 груш.

Усі будинки споруджувалися за однаковим планом, як і в інших менонітських селах. Кожна хата мала літню кімнату, середню кімнату, вітальню та коридор. Літньою кімнату називали тому, що до неї не доходило тепло від цегляної печі на кухні, тому влітку в кімнаті залишалася прохолода.

Як і школи, так і молитовні будинки, а також хлібозапасні магазини (спеціальні склади для зберігання зерна на випадок недоврожаїв) будувалися спільним коштом громади. За кошти громади утримувалися шкільний учитель, фельдшер, бабка-повитуха. Існували й «санітарні піклувальники», які стежили за чистотою в поселенні, повідомляли лікаря про появу гострозаразних захворювань (а їх тоді нараховували аж 186!) і вживали заходів для ізоляції будинків, де з'являлися захворювання; на ворота таких садіб вивішувалася чорний прапор.

Проте ні охайність менонітів, ні старання «санітарних піклувальників» не вберегли Герценберг від страшної епідемічної хвороби, що лютувала наприкінці XIX ст. – у 1889 р. тут від дифтерії померло аж 95 дітей. Практично, це була катастрофа для такого поселення, як Герценберг, адже вимерли мало не всі діти... Дифтерія та скарлатина лютували тоді по всій Катеринославщині; ці хвороби переважали серед смертності населення, особливо ж малолітніх дітей.

Міграція в колонії здійснювалась постійно відповідно до усталених традицій спадковості. На початку 1890-х рр. чимало мешканців Герценберга (колонії Олександрівки) скористалися можливостями поширеного серед менонітів переселенського руху та разом із молочанськими німцями перебрались до Оренбурзької губернії, де німцям тоді на дуже вигідних умовах надавалось по 40–60 десятин землі на господарство (сім'ю). Мешканці Олександрівки Абрам Якович Нейфельд, Вільгельм Вільгельмович Берг та Абрам і Якоб Генріхович Валь у 1894 р. разом із двома іншими менонітами навіть купили Гурчаківські хутори в Казангуловській волості, що раніше належали князю Горчакову, і переселились туди, де стали вирощувати сорти пшениці, привезені ними з Таврійської губернії.

**ПРОДОВЖЕННЯ
У НАСТУПНОМУ НОМЕРІ**

На цьому фото – родина Шмідтів: Якоб і Елізабет (Борн), та їхні сини Генрі та Джордж. Діти народились в Герценберзі – Генрі у 1909 р., а Джордж – у 1911 р.

Джерело: Centre for Mennonite Brethren Studies, Winnipeg, Canada, NP191-01-27

ВЕСІЛЛЯ У ГЕРЦЕНБЕРЗІ

Для менонітів дуже важливими були сімейні стосунки, вони суворо дотримувалися традицій, багато уваги приділяли вихованню дітей. Одна з фотографій, що дійшла до нас, зафіксувала моменти найважливішої події – весілля Анни Вельк і Генріха Тіссена в Герценберзі 4 травня 1913 р.

Хоча вважалося, що найкращим часом для весілля була осінь, і зокрема період після збирання врожаю і до Адвенту, проте це весілля відгуляли навесні. Загалом же меноніти дотримувались традицій і не порушували їх. Під час Адвенту та Великого передпасхального посту весілля були категорично заборонені. Існувала заборона на шлюб тільки між близькими родичами – батьками та дітьми, хрещеними батьками та дітьми та рідними братами та сестрами. Натомість не було заборони на шлюб між двоюрідними братами та сестрами. І таких шлюбів у менонітів існувало безліч. Заборонений був шлюб між німцями-менонітами та людьми іншої національності чи іншої віри.

Громади були не такі великі, а менонітські сім'ї – навпаки, у деяких було до двадцяти дітей, і дружини на зміну померлої знаходились відразу, як-ось там жалобних утримань не дотримувалися. На все воля Божа! Найкращим віком для весілля вважався період від 18 до 25 років. Бувало, що дівчина, чекаючи нареченого, мріяла про «принца», а її видавали за вдівця з десятьма дітьми на додачу, і старша дитина була старшою за мачуху.

Весілля Анни Вельк і Генріха Тіссена 4 травня 1913 р. у Герценберзі. Посередині сидить проповідник, праворуч від нього наречений Генріх Генріхович Тіссен (25.01.1886 - 27.12.1919). Потім батько нареченого Генріх Тіссен (1859-1933), потім батько нареченої Йоганн Вельк (?-?), жив у Герценберзі 1888-1890. Зліва від проповідника сидить наречена Анна Йоганна Вельк (13 грудня 1890 - 12 липня 1981), далі - мати нареченої Анна Вельк (уроджена Лоепп) (?-?) і біля неї мати нареченого Елізабет Тіссен (уроджена Віен) (1861-1934).

Джерело: Електронний архів «Chortitza: Mennonitische Geschichte und Ahnenforschung», од. P63422

Невідоме минуле Олександрівки

Школа в Олександрівці

Учні школи в Герценберзі (Олександрівці) в 1927 р. Учитель Сіменс (сидить у білій сорочці). Передній ліворуч стоїть на колінах - Йоганн Даніель Вельк (1916-), народжений у Герценберзі, четвертий зліва на колінах - Олександр Даніель Вельк.

Джерело: Електронний архів «Chortitza: Mennonitische Geschichte und Ahnenforschung», од. P63416.

Продовжуємо знайомити вас з історією Присамарського краю. Своїми історичними дослідження ділиться з нами Олександр Сидоренко - журналіст і дослідник родом із села Миколаївка. У цьому номері газети «Степова зоря» продовження публікації про історію села Олександрівка Брагинівської громади.

(236 дес.), Янцен Генріх Якович (175 дес.). Фаст Петро Генріхович мав право участі у зборах «за цензом іншого нерухомого майна», яке оцінювалось у 40 000 рублів.

Друга частина списку містить перелік тих землевласників, які володіли меншими наділами й тому мали право брати участь у «попередньому з'їзді для обрання уповноважених до повітового з'їзду, який обиратиме виборщиків». Отож, тут значаться, зокрема, такі етнічні німці: Борн Гергард Гергардович (100 дес.), Борн Яків Гергардович (100 дес.), Вельк Йоган Якович (100 дес.), Вінс Давид Давидович (50 дес.), Герцен Герман Якович (25 дес.), Герцен Яків Якович (20 дес.), Герцен Давид Якович (50 дес.), Гіберт Дітріх Миколайович (50 дес.), Гіберт Микола Дітріхович (100 дес.), Дік Йоган Петрович (125 дес.), інший Дік Йоган Петрович (139 дес.), Дік Генріх Петрович (20 дес.), Дік Петро Петрович (50 дес.), Левен Петро Якович (125 дес.), Лоренц Йоган Йоганович (50 дес.), Меєр Фрідріх Фрідріхович (98 дес.), Паульс Корнеліус Корнеліусович (139 дес.), Ремпель Петро Йоганович (48 дес.), Тіссен Гергард Генріхович (146 дес.), Тіссен Абрам Генріхович (80 дес.), Фаст Петро Генріхович (10 дес.), Фрізен Дітріх Петрович (50 дес.), Фрізен Йоган Йоганович (50 дес.), Фрізен Йоган Петрович (50 дес.), Янцен Генріх Якович (119 дес.).

двідникові «Вся Россия: Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации: Торгово-промышленный адрес-календарь Российской империи» (1899).

Назагал, меноніти були добрими господарниками й легко могли переїздити на нові місця поселення, якщо вбачали в тому економічну вигоду. Тому й була порівняно активною їхня міграція, відповідно кожен із них мав вдосталь реманенту та збіжжя для господарювання. Наприклад, Яків Андрійович Фаст мав 120 десятин землі, 12 робочих коней і 4 молодих коня, вісім корів і 12 телят. Із сільгоспінвентаря – двигун, механічну молотилку, дві сівалки, сніпов'язку, лобогрійку (жниварку на кінній тязі, що застосовувалася для збирання зернових і інших культур), шість бричок та інший дрібний інвентар. Він давав роботу 4 постійним працівникам, ще трьох наймав для сезонних робіт і 8 – для поденних робіт.

Землевласники колонії влаштовували на своїх землях так звані зразкові поля сільськогосподарського відділення Павлоградського повітового земства. За звітним сільськогосподарського відділення за 1915 р., в Олександрівці їх, наприклад, утримували Йоган Фрізен, Генріх Тейхриб, Генріх Фаст.

У колонії працював вітряк для помолу зерна на борошно. Ним володів поселянин Гергард Валь (Gerhard Wall).

Мешканці Олександрівки Микола Якович Енс і Петро Карлович Унрау зареєстрували 16 листопада 1913 р. у Павлограді з місцем провадження діяльності в Петропавлівці Торговий дім «Енс і Унрау», що займався торгівлею землеробськими машинами та обладнанням і хлібними товарами. Вони удвох були й розпорядниками (директорами) товариства.

Землевласники Олександрівки обробляли свої землі не лише власними силами, а й наймали селян як із самого села (а там на той час вже мешкали не лише німці-меноніти, а й мало- та великороси – наприклад, за жандармськими документами, на околиці колонії жив Степан Калантай, поліцейським стражником колонії був Кирило Зозуля), а й із Петрівки, Миколаївки, Катеринівки. Меноніти були людьми хазяйновитими й вимогливими. Можливо, саме від того й виникла часом неприязнь у них із найманими селянами. Один із таких випадків увійшов в історію як кримінальна справа про підпал скирти сіна в Йогана Діка взимку 1908 р. (справа зберігається у фонді Катеринославського жандармського управління Державного архіву Дніпропетровської області).

Меноніти колективно боролись з бідністю. Малоземельним односельцям надавали орендовані та резервні угіддя, допомагали збіжжям. Відтак менонітські поселення майже не мали класового розшарування, а отже, і соціально-економічних конфліктів усередині громади.

Проте політичні заворушення в країні стали позначатися й на житті менонітної колонії. У 1905 р. власне на цьому політичному підґрунті в колонії виникла велика пожежа, що знищила будівлі кількох господарств.

Як і всі меноніти в імперії, чоловіки Олександрівки не були виключенням і несли альтернативну службу в мирний час у лісництвах. А з початком першої світової війни їх почали мобілізувати в основному як санітарів. Скажімо, Вільгельм Борн, який народився 1897 р. у Герценберзі, у 1916 р. був призваний на військову службу та призначений санітаром на пересувний потяг-госпіталь.

Тоді ж у росії посилюлася антинімецька істерія. Було введено заборону на використання німецької мови у громадських місцях, Катеринославське губернське присутствіє стало перейменовувати німецькі поселення й волості. З Олександрівкою обійшлося – її не зачепила хвиля перейменувань. Розпочались обшуки та

ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ,
Господину Екатеринославскому Губернатору
Павлоградского Уездного Управника
Рапортъ.
Въ Массовъ на 25 Января сего года на хуторѣ крестьянина собственника Алексея Александровича Колоний, Петропавловской волости Ягана Діка произошедшей пожара скирты сѣна съ приписанной участку на хуторѣ Діка отстоятъ отъ колоний въ 3 верстахъ.
Производивший первоначальное возмущение пожара помещикъ старшинъ Александровской колоний Куриль Зозуля обративъ вниманіе на сѣно, отставленнае на скоту отъ Діки производившею Александровской колоний въ село Екатериновку шенио скоту Діка. Сѣно съ работи велъ прями къ швету пожара, а сѣно отъ Діки отставленнае на скоту и темже усе на хуторѣ. Зозуля велъ Діка и Діка велъ

Рапорт про підпал скирти сіна на хуторі Йогана Діка 25 лютого 1908 р. Джерело: Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 11, оп. 1, спр. 907.

За молчанськими менонітами в 1894 р. також стали виїздити німці з Мелітопольського повіту Хортицької волості Катеринославщини; вони купили поряд 30 тисяч десятин землі й утворили нові поселення на Оренбуржчині. У травні 1907 р. поселянин Олександрівки Гергард Гергардович Борн і Дітріх Петрович Фрізен купили в омського міщанина Олексія Феоділаковича Галушинського землі в с. Дмитрівка Татарської волості Каїнського повіту Томської губернії: перший – 707 десятин, а другий – 202 десятин.

Багато німців-менонітів, які мешкали в колонії Олександрівка, скупували для господарювання й колись «герценвинцівські» землі. Так, за «Алфавітним списком земельних володінь і обліку земель Павлоградського повіту Катеринославської губернії», осібню землевласниками у 1908 р. значились Герцен Герман Якович (437,68 дес.), Дік Йоган Петрович (139 дес.), Паульс Корнеліус Корнеліусович (139,68 дес.), Янцен Генріх Якович (139 дес.), нащадки Миколи Яковича Мертенса (1597,73 дес.).

У сусідній, Хорошівській волості, німецькі колоністи володіли землями довкола хутора Никонівка: Берг Абрам Вільгельмович (100 дес.), Варкентін Гергард Дітріхович (100 дес.), Вільмс Петро Мартинович (470 дес.), а Варкентин Яків Абрамович володів 603,5 десятинами землі на хуторі Федорівський.

Землі, що були куплені приватно, і, скажімо, ще 1 травня 1896 р. значились власністю одного поселянина Веніаміна Борна, і станом на 1915 р. належали Олександрівській сільській громаді, яка тоді налічувала 29 членів. Земельна площа складала 2181 десятин 2323 квадратних сажнів.

Завдяки «Списку осіб, які мають право брати участь у повітовому та попередньому з'їзді землевласників Павлоградського повіту для обрання виборщиків до губернських виборчих зборів, що обиратимуть членів до Державної Думи» маємо оказію відтворити перелік землевласників Олександрівки та розміру їхніх земельних ділянок у 1906 р. Отож, до першого списку (тих, хто має право брати участь у повітовому з'їзді для обрання безпосередньо виборщиків) увійшли, зокрема, Дік Генріх Петрович (680 дес.), Левен Петро Вільгеймович (208 дес.), Маєр Генріх Касперович (315 дес.), Паульс Корнеліус Корнеліусович (175 дес.), Фаст Гергард Бернардович (198 дес.), Епп Йоган Корнеліусович (334 дес.), Епп Петро Корнеліусович

Як правило, німці-поселяни для купівлі земель користались кредитами, що їх надавав Селянський банк. Причому це стало набирати масового характеру на Катеринославщині, тож гласні-селяни зборів Катеринославського земства висловлювати невдоволення, що за допомогою Селянського банку «переважно німці-колоністи скупують значні ділянки землі, і селянам як таким залишається лише «розчинитися» в німецькому морі або ж рятуватись шляхом переселення», - описувала цю ситуацію газета «Южный Край» у 1891 р..

Отож, хтось із мешканців Герценберга перебирався до інших земель, а хтось приєднувався до тутешньої менонітської громади. Власне, за перші майже 20 років існування колонії чисельність її мешканців із п'яти родин зросла, наприклад, у 1898 р., за відомостями першого всеросійського перепису населення, до 100 осіб чоловічої статі.

А ще через 10 років, у 1908 р., за даними оціночно-статистичного відділення Катеринославської губернської земської управи, у поселенні Олександрівське нараховувалося 27 господарських дворів і мешкало 188 осіб: 97 осіб чоловічої статі і 91 – жіночої. За даними оціночно-статистичного обстеження 1908 р., поселення мало 2268 десятин купленої землі, а за даними Казенної палати, станом на 1 січня 1911 р. – 2183,90 десятин.

1 січня 1911 р., за посімейними списками, населення колонії складалось із 113 осіб чоловічої статі (з них 54 чоловіки були повнолітніми, а 59 – неповнолітніми, тобто до 21 року) і 121 особи жіночої (з них – 67 повнолітніх і 54 неповнолітніх). Себто, всього було 234 мешканці. Про це йдеться у виданні Катеринославської губернської земської управи «Чисельність сільського населення Катеринославської губернії».

У 1914 р., відповідно до записів Земського відділу міністерства внутрішніх справ, у колонії Олександрівка було 23 домогосподаря, загальна кількість мешканців становила 229 осіб. Сплатили вони того року 1497 руб. 10 коп. сільських зборів.

Землеробство стало основним заняттям мешканців колонії. Вівчарство, з якого традиційно починали меноніти в перші роки поселення, скорочувалося в обсягах, пасовища розорювали й використовували під посіви пшениці. Загалом меноніти дбайливо господарювали. Колоністи показували високі стандарти в обробці землі. Микола Якович Мертенс, який володів 1207 десятинами землі за с. Катеринівка, значився як видатний господарник у

Wünsche meine
Windmühle
nebst Wohngebäude und Obstgarten
jederzeit zu verkaufen.
Горгардъ Валь, Александровка.
Адрессе: п. о. Петропавловка, Ек. губ.

Оголошення про продаж Герхардом Валлем вітряка з будинком в Олександрівці, що надруковано у газеті «Голос мира» у 1907 р. (№ 49 і 51)

Історичне минуле села Богинівської громади

4 вилучення зброї (рушниць для полювання, берданок, револьверів). На Катеринославщині серед менонітів Катеринославського, Бахмутського, Верхньодніпровського, Олександрівського та Павлоградського повітів у 792 поселення були вилучені рушниці, 347 револьверів. У багатьох менонітів вилучили цілі колекції вогнепальної зброї.

Було видано низку так званих «законів про ліквідацію» німецьких земель, що не оминуло й герценбергіців. «Ліквідаційні закони» від 2 лютого і 13 грудня 1915 р. і 8 вересня 1916 р. забороняли австрійським, угорським і німецьким вихідцям, які перебували в російському підданстві, володіти на правах власності нерухомим майном. Списки землевласників, чий землі підлягають відчуженню, друкувалися на шпальтах газети «Екатеринославские губернские ведомости» у багатьох номерах, починаючи з квітня 1915 р. У № 68 від 27 серпня 1916 р. знаходимо список землевласників-німців Павлоградського повіту.

Тут під номером 7341, наприклад, згадується необхідність відчуження землі в Діка Йоганна Петровича (Johann Peter Dyck), Янцена Генріха Яковича (Heinrich Jakob Janzen) та Герцена Германа Яковича (Hermann Jakob Gzen). У їхньому загальному володінні було 427 десятин 1641 квадратних сажнів землі, три будинки з надвірними будовами в селі Олександрівка. І найстрашніше: під № 7342 повідомлялось про необхідність відчуження землі загалом в Олександрівській сільській громаді, якою користувалось 29 німецьких сімей. Площа землі, що мала бути вилучена, становила 2181 десятин 2323 квадратних сажнів. Такі ж санкції були застосовані й до німців-землевласників, зокрема, в Миколаївській та Хорошівській волостях, як і загалом по всій імперії.

Із списку на відчуження майна в німців-поселенців вміщеного в «Екатеринославских губернских ведомостях» (1916. № 68, 27 серп.)

Хоча менонітські організації звертались до уряду імперії з проханням відмінити ці закони, маючи навіть депутата III та VI Державної думи Г. А. Бергмана як офіційного представника інтересів Катеринославської менонітської спільноти, проте всі клопотання виявились марними. Антинімецька істерія набувала все більших обертів.

Водночас урядовці усвідомили загрозу, до якої призводила масова експропріація земель у менонітів і німців загалом, адже це загрожувало великими недосівами, отже, недоурожаями зернових. Лише в трьох південних губерніях (Херсонській, Таврійській та Катеринославській) недосіями мали б лишитись два мільйони десятин землі. Тоді рада міністрів все ж вирішила відкласти ліквідацію володінь менонітів-колоністів, які мали влітку 1916 р. зробити озими посіви; передбачалось провести ліквідацію вже після збору врожаю у 1917 р. З поваленням самодержавства це питання самоплинно було знято з порядку денного новим урядом, хоча до того часу багато поселенців встигли позбутися власних володінь практично за безцінь.

Істерія довкола менонітських громад не зменшувала обертів, нищачи налагоджене життя колоністів, призводячи їхні господарства до повного виснаження та руйнування. І білогвардійці, і червоноармійці вбачали в мирних селянах-менонітах потенційних «посібників ворогів».

А ще їхні успішні, освічені, культурно виокремлені колонії викликали не лише заздрість, а й часом і ненависть навколишніх селян. Особлива «нелюбов» виникла від того, що чимало селян ставали найманцями працівниками чи домашньою прислугою в менонітів.

І якщо в Герценберзі у 1908 р. ця «нелюбов» вилася всього лише в підпал скирти сина, то для іншого такого ж робітника в менонітів в Олександрівському повіті Катеринославщини, який називався Нестером Махно, вона

переросла в бажання нестерпної помсти, адже свою роботу в менонітській родині він все життя згадував із «злістю, обуренням і навіть ненавистю». Відтак усі менонітські поселення, де з'являлись махновці, зазнавали неймовірних страждань, які «вимітали, як величезна мітла, залишки експлуатації й рабства». Не оминула ця сумна доля й Олександрівку.

Упродовж 1918–1919 рр. село грабувалося не один раз. Махновські загони час від часу заїздили до Олександрівки, і, як правило, вимагали горілку, курей, сало. Газета «Friedensstimme» 28 вересня 1918 р. повідомляла про вбивство 12 поселенців Герценберга. 29 вересня 1918 р. махновці вбили ще три німецькі сім'ї. У одній родині того дня зник підліток, якого знайшли під ліжком із відрізаним носом і вухами... У іншому будинку махновці гвалтували жінок, а всі інші члени родини стояли під стіною і спостерігали. За спогадами менонітів, часто махновські бандити спаливали дотла будинки та сараї, лише небагатьом вдалося втекти зі свого села. Утекти в поле та сховатися не було як – врожаї були зібрані, поля стали голими.

Жовтень 1918 р. приніс горе, наприклад, у родину Гансвіндів – під час чергового нальоту повстанських загонів було вбито голову родини Олександра Мартинівича. 7 березня 1919 р. у своїй хаті вбито родину Леппів: 52-річного Йоголоса із дружиною Катаріною та його батька Даніеля.

У справах Павлоградського повітового військового комісара збереглося кілька повідомлень про спробу спіймати загони повстанців, зокрема, в Олександрівці. У одному з них говориться: «26 лютого в колонії Олександрівка з'явилась банда Брови з 300 шаблями та 6 кулементами. Комбриг 2-го ескадрону, що розміщується у с. Миколаївка, послав 25 осіб у розвідку, у Олександрівці вони були оточені бандою, роззброєні, у них відібрали документи та відпустили».

Напади на менонітське поселення не припинялись впродовж кількох років. Єдиного звілілого після нападу в 1918 р. сина Пітера Ремпеля Якова 13 лютого 1920 р. махновці порубали на шматки на очах у родини. Його мати Катаріна Класен Ремпель не могла пережити таку смерть сина й через два дні померла. Під час чергового приїзду в Олександрівку загін Махна знову ввірвався до будинку Пітера Ремпеля, де він жив із онуками та невістками покійних синів. Вони змусили жінок приготувати їм їжу, а потім згвалтували. Як згадує в опісі сімейного родоводу Карен Янцен («Never Come Back – Ніколи не повернутись знову»), відтоді дві молоді на той час дівчини Катаріна та Анна Ремпель ніколи в житті вже більше не посміхалися...

Пітер Йоган Ремпель прихистив у себе родину Аарона Ремпеля, віддав їм свою літню кімнату. Досить колоритно тогочасний устрій у селі описують у спогадах нащадки Аарона: «Аарон дав знати жителям Герценберга, що він може ремонтувати багато речей. Усі крамниці тоді були розграбовані, товар розкрали або більшовики, або махновці. Люди не могли купити собі нічого з нових товарів, тому їм потрібно було відремонтувати все, що вони мали. Отож, люди несли йому передусім годинники. Годинники Kroeger® були виразно менонітськими, виготовляли їх у Розенталі, це була стара колонія Чортца. Їх можна було знайти майже в кожному менонітському домі. Дзвінок годинника, що лунав по всьому будинку, повідомляв матері й батькові, коли час починати новий день, приготувати сніданок, погодувати коней. За ним також відправляли дітей до школи. Стрілки, маятник і гирі були зроблені з важкої латуні, тому потребували часто полірування. Лицевий бік був розписаний вручну двома дочками годинникарів, і мали різноманітні сюжети: квіти, птахи, гірські сцени. Годинники були настільки добре зроблені, що вони служили довго й передавалися з покоління в покоління. Під час терору махновці-мародери

знищили багато чого, а що не вкрали, майже все потребувало ремонту. У літній кімнаті, де жила родина, по всіх стінах розвішані були годинники. Уночі сім'я Ремпелів чула тік-так, дзвони та всілякі звуки годинників, коли вони спали. Люди приносили Аарону швейні машинки, годинники та навіть каструлі та сковорідки з маленькою дірочкою, яку потрібно було залатати. Він умів лагодити майже все. Одна жінка прийшла до нього з чимось, загорнутим у тканину, і вона цього соромилася. Це був її нічний горщик з дірочкою...».

Надзвичайно яскравим і виразним свідченням трагізму того часу в Герценберзі є лист Катаріни Унрау, вміщений у газеті «Mennonitische Rundschau» 12 листопада 1921 р.: «Першим із родини батьків забрали брата Якова. Ми багато молилися за нього. Через кілька днів його звільнили, і він повернувся додому. За тиждень його забрали вдруге й відвезли в російське село Троїцьке, а через короткий час він безслідно зник. Приблизно через місяць його знайшли біля Троїцького у річці Самарі, де він стояв із зв'язаними за спиною руками та важким каменем, причепленим до ніг. Це був важкий час для нашої мами. Коли ми хотіли знайти тіло Якова, виявилось, що він був уже похований росіянами. З любові до своєї дитини, мама заплатила, і тіло знову викопали. Якова перепоховали в Герценберзі. <...>

У цей час брат Йоганн поїхав провідати сестру Грету у Фріденсдорфі, її чоловік Йоганн Тілеман нещодавно помер. Мама часто плакала й бажала, щоб Йоганн залишився із Гретою, бо боялася, що його може спіткати та сама доля, що і Якова. І як і підозрювали, через кілька днів ми дізналися, що Йоганн опинився у в'язниці в Павлограді. Ми приїхали туди, привезли йому їжу. Він сказав, що це доля Якова змусила його повертатися додому. Коли він приїхав до Павлограда, його одразу ж заарештували.

Через три дні армія Врангеля напала на Павлоград, і білогвардійці звільнили всіх, кого заарештували більшовики. Йоганн повернувся додому й був щасливий, що все вже позаду. Але склалось все інакше.

Через кілька днів більшовики повернулися і стали запитувати про Йоганна. Материнська любов сховала свою дитину, але вони стали обшукати підвал і там знайшли його. Жодні благання матері не допомогли, її відштовхнули вбік і вбивці накинулися на Йоганна.

Йоганн, як і Яків, також багато молився в останні дні свого життя та читав Біблію, ніби він відчував, що настає остання його година... Ми більше ніколи не бачили Йоганна. Потім дізналися, що його таки вбили. <...>

Через рік у наше село прийшов тиф. Пані Борн померла, мама мала доглядати за нею і невдовзі сама захворіла. На новий 1920 рік наші маленькі діти пішли привітати її, але бабуся вже дуже хворіла. Діти потім розповідали, що бабуся плакала, коли чула їхнє новорічне побажання. Наступного дня я прийшла до її помешкання й відчула удар ножем у своє серце, бо помітила, що тинь смерті вже нависла над маминим обличчям...

Померла мама 9 січня 1920 року. Мій дорогий Пітер (Лоренц) закрив їй очі. Через три тижні він також помер, бо і він захворів на тиф. Я не можу описати цю розлуку. Чотири смерті поспіль. Коли я вийшла на церковне подвір'я, то вже не чула жодного слова від своїх близьких... Лише спогади промайнули переді мною. Я стояла безпорадна із сімома дітьми. Але голвне – ми хотіли й мусили жити.

Через деякий час Господь дав мені підтримку. Пітер Унрау з Петропавлівки, дружина якого також нещодавно померла від хвороби, приєднався до мене зі своїми трьома дітьми.

**ПРОДОВЖЕННЯ
У НАСТУПНОМУ НОМЕРІ**

Даніель Йоганн Вельк (1888 – 3 листопада 1938) народився в Герценберзі, із дружиною Анною Тобіас (уроджена Фот) (28 червня 1893 – 28 серпня 1943). Сім'я мала 10 дітей (5 синів і 5 дочок) і жила в Герценберзі впродовж 1914–1938 рр.. Даніель працював диригентом у менонітській громаді в Герценберзі. Арештований 2 лютого 1938 р. і звинувачений у членстві в повстанському угрупованні, 3 листопада 1938 р. розстріляний у Дніпропетровську.

Джерело: Електронний архів «Chortitza: Mennonitische Geschichte und Ahnenforschung», од. P63418.

Клас учнів у Олександрівській школі (1938). Задній ряд зліва праворуч: 3. Йохан Селіг. 5. Петро Борн. 6. ? Мавський. 8. Евальд Педе. Середній ряд л. праворуч: 4. Лілія Даніель Велк (1930-). 5. Учитель Пітер Блок. 6. Сара Герцен. 8. Катя Кляйн.

Посередині сидить учитель Пітер Мартін Блок. Він грав на скрипці і був одружений на Марії Екерт.

Джерело: Електронний архів «Chortitza: Mennonitische Geschichte und Ahnenforschung», од. P63420.

**ГЕНРІХ ФАСТ
(12.04.1856-
21.09.1921)
вбитий
у Герценберзі
21 вересня
1921 р..**

Невідоме минуле Олександрівки

Маєвський Генріх Фрідріхович, голова колгоспу «Ландман» (8 листопада 1908 р. – 17 листопада 1942 р.). заарештований 8 вересня 1937 р. за звинуваченням у контрреволюційній агітації. Засуджений до 6 років виправних робіт у виправно-трудоному таборі. 17 листопада 1942 р. його було вбито в таборі. Реабілітований 16 лютого 1993 р.

Продовжуємо знайти вас з історією Присамарського краю. Своїми історичними дослідження ділиться з нами Олександр Сидоренко – журналіст і дослідник родом із села Миколаївка. У цьому номері газети «Степова зоря» продовження публікації про історію села Олександрівка Брагинівської громади.

Від тифу недовзі померла і наша невістка Анна у Рейнфельді. Брат мій Корнеліус також захворів після смерті дружини. Його, хворого, вбили бандити в ліжку. Тієї ночі в Рейнфельді було вбито 80 людей.

Шестеро дітей Корнеліуса знаходилися з Хюбертом в Мюнстерберзі. Грети було дуже скрутно. Наш тесть Лоренц помер минулої зими. Дружина Якоба Борна ослабла через нервову напругу. Тітка Фриз також через переживання впала на ноги.

Життя дуже важке, але ми щасливі тепер, бо здорові. <...> Ось що відбувається тепер у Росії...».

Олександрівські меноніти, як зрештою й мешканці інших колоній, не брали участі ні в білих, ні в червоних формуваннях, хіба що когось силою мобілізували, добровольців серед них воювати за жодну владу не було. Так само й у політичному житті жодної участі не брали, навіть загої для самоохорони не створювали (щоправда, у них була пожежна команда).

Так, ті жакливі роки для менонітів Герценберга сповнені не лише багатьма розбійними втратами, а й численними смертями від черевного тифу – впродовж 1919-1920 рр. від цього захворювання померло тут 18 дорослих.

Розбійницькі напади й тяжкі хвороби в 1920-1922 рр. змінилися голодом, від якого також постраждали менонітські колонії. Аграрна антиселянська політика радянської влади завдала болісного удару й по Олександрівці. Сільськогосподарська колонія, яка ще донедавна вважалася зразковою та мала високий рівень агротехнічної культури, стала розореною. Радянські органи продовжували вважати менонітів куркулями. Викачування продовольства шляхом запровадження продрозкладки (продрозверстки) та політика «червоного терору» виснажили їхні запаси. Зменшувалось поголів'я худоби – коней масово рекувізували для потреб червоної армії, так само охоче їх відбирали махновці. Відтак селяни залишалися без «живого реманенту», яким треба було обробляти землю. Розгорнулася кампанія відчуження надлишків «куркульської землі», її просто відбирали в заможних селян і віддавали безземельним.

Каральна політика більшовицької влади принесла голод і в села Петропавлівщини. Худобу часто різали, щоб прогодуватися людям, а в більшості вона гинула без кормів, бо не було чим селянам годувати тварин. «Панує голод. Люди їдять котів та собак і м'ясо здохлих коней. Через відсутність кормів гине й худоба, її лишилось менше 10 відсотків від тієї, яка була», – писала на початку лютого 1922 р. газета «Селянська прав-

да» про ситуацію в Павлоградському повіті. Дописи із сіл повіту все частіше висвітлювали страхоту голоду, зберігаючи свідчення про те, як населення помирає без їжі й замерзає від холоду. Люди забули смак хліба, з лободи, минулорічної полови і соломи пекли «хліб», від якого багато хто хворів. 75% мешканців сіл повіту голодувало. «Вмирає стільки людей, що не встигають робити домовини», – писали тоді репортери. «Населення, що звикло до заможного життя, зараз доїдає останнього коня, пухне від голоду та повільно вмирає. Тут нема розмов про постійну допомогу, тут взагалі мало говорять про допомогу, кожен виживає сам по собі», – повідомляла в черговому репортажі газета «Селянська правда» у квітні 1922 р.

Але «в центрі» німецьких колоністів продовжували сприймати як «міцних» хазяїв, і ще жорсткіше здійснювати щодо них податкову політику, збільшуючи вдвічі, а то й утричі сільськогосподарський податок. Власне, в очах місцевої більшовицької влади вони всі були «куркулями», і окрім суто економічного тиску до них вжити були й заходи «політичного» тиску – їх позбавляли виборчого права (заборонено було, наприклад, обиратися самим і обирати членів сільської ради). Окружна комісія, яка 27 жовтня 1924 р. провела обстеження Брагинівської сільради, до складу якої входила й колонія Олександрівка, виявила, що єдиний сільгосподаток сплачено лише на 23 відсотки від очікуваного, а податок за так званими «накладними листами» – лише на 31 відсоток. «Є випадки відмови куркулів від виконання податків, які підписали такі відмови, і їхні справи досі не передані для притягнення до відповідальності», – констатувала комісія.

Мешканці Олександрівки, як і багатьох сіл, не сприймали нову владу, не поспішали коритись їй. Створювані нею комітети незаможних селян (КНС) як органи диктатури пролетаріату на селі тут зовсім не працювали. Та ж комісія відзначила в акті обстеження, що КНС «роботи жодної не веде, розшарування села не проведено, члени КНС у жодних кампаніях участі не беруть. Про кооперування членів КНС і загалом населення питання навіть не порушувалось». Хоча на зміну самоврядним органам були утворені радянські сільради (Брагинівська мала тоді 25 обраних членів), проте селяни намагались таки врядувати самостійно – «засіданням сільради голова не керує, а на кожне засідання обирається окремо голова». Власне, голова сільради таки був, але вочевидь його не сприймали як легітимну владу, бо «голова сільради призначений райвиконкомом – робітник, чоботар, колишній член партії, який прибув з Орловської губернії».

В Олександрівці на той час мешкало доволі змішане населення – все більше в колонії селилися не етнічні німці, адже належні менонітам-власникам землі були експропрійовані й, як зазначалося у згаданому обстеженні Брагинівської сільради 27 жовтня 1924 р., саме в Олександрівці – єдиному населеному пункті сільради – було проведено землекористування. За аналізом прізвищ, чимало жителів перебравлось туди з Петропавлівки та найближчих сіл. Але багато зустрічається прізвищ і суто російських; їх кількість з року в рік зростала. За архівними відомостями, що збереглися у фонді Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР (Центральний державний архів вищих органів влади України), у 1922 р. в Олександрівці мешкало 314 жителів, а наступного року – вже 367 осіб. За довідником Центрального статистичного управління «Національні меншості на Україні (реєстр селищ)» у 1925 р., у 43 домогосподарствах села мешкало 365 осіб. За статтю мешканці поділялись так: осіб чоловічої статі було 189, жіночої – 176. Мешканці Олександрівки обробляли 983 десятини землі. Село мало 49 криниць, вітряний млин, кузню. У селі діяла кооперативна лавка споживчого товариства і працювала чотирикласна школа. Мешканці колонії тоді займались переважно розведенням коней і худоби.

Із зміцненням влади більшовиків меноніти стали побоюватись, що

свобода релігії та інші їхні привілеї недовзі закінчаться. Втім, на релігійні вірування не лише менонітів, а й віруючих інших культур, відбувався тиск з боку влади. Було запроваджено сплату релігійного податку. На молитовний будинок, що належав менонітській громаді й був вилучений новою владою, лише у 1923 р. було укладено договір оренди. Статут самої менонітської релігійної громади зареєстровано 31 січня 1925 р. Тоді у колонії Олександрівка менонітська громада налічувала 124 члени. Враховуючи загальну кількість мешканців (365 осіб в Олександрівці), меноніти склали лише третину населення.

Тяжкий економічний стан, розбійницькі напади на менонітів, конфліктні ситуації з місцевою більшовицькою владою викликали не лише обурення, а й бажання залишити родинні місця й емігрувати. 8 вересня 1921 р. до США вдалось вирватись родині Франца Дірксена (Franz I. Dirksen). Тоді ж почалась значна хвиля еміграції до Америки й Канади. Архівна справа «Списки біженців-менонітів, що мають дозвіл на виїзд до Америки з Катеринославської та Запорізької губерній» у фонді Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), що датована 1922 р., складає 375 аркушів. У першу хвилю виїхало близько восьми тисяч менонітів. Про намір еміграції заявляло ще близько 20 тис. із 56 тис., які загалом мешкали в Україні. З Олександрівки до Канади серед перших у 1925 р. виїхали родини Хюбертів і Фрізенів, а родини Франка і Хелени Дірксен (Frank and Helena Dirksen) – до США, у Нью-Джерс). У 1926 р. емігрувала родина Вілліама Борна (William Born). І вони не були одиноками. Такий перебіг подій не вписувався у доктрину більшовицької комуністичної партії, що проголошувала «розкріпачення націй» на шляху до соціалістичного будівництва. Задля зниження відтоку менонітів-емігрантів довелося вжити невідкладних заходів, забезпечуючи не лише національно-культурні інтереси німецької спільноти, а й соціально-економічні.

У Олександрівці відновилось навчання в німецькій школі, активно стала нав'язуватись ідея колективізації – спочатку створення товариств спільного обробітку землі, а потім і колгоспу. Відтак почалося викоринювання соціально-економічних підвалин етнічної самобутності німців.

Інтенсивне усупільнення землі, худоби та реманенту, утворення товариств спільного обробітку землі, примусова хлібзаготівля, свавільна з поширенням позики, впровадження системи самообкладання викликали занепокоєння серед менонітів. Вони завжди прагнули жити у злагоді з оточуючими, тому ті, хто ще не встиг емігрувати, стали вдавати, що підлаштовуються під вимоги влади.

У Олександрівці колгосп утворився ймовірно всього в 1929 р. Він мав назву сільськогосподарська зернова артіль «Ландман». На жаль, не так багато за поодинокими дотичними джерелами можемо дізнатись про тогочасне життя. Багатий архів артілі (114 справ за 1930-1934 рр.), що зберігався в Державному архіві Дніпропетровської області, у роки Другої світової війни було втрачено. Зі слідчих справ НКВС довідуємося, що у 1930 р. головою колгоспу «Ландман» був Яків Якович Франк, 1895 року народження, походив із колонії Марієнфельд Синельниківського району Дніпропетровської обл., німець, селянин, позапартійний, малописьменний. Тоді він мешкав у с. Комишуваха на Донеччині, звідки й перебрався до Олександрівки й очолював колгосп.

На 1930 р. припадає одне з найпотужніших антирадянських повстань селян як доказ затятого опору колективізації, розкуркуленню і хлібзаготівлям. Хоча, по суті, одним із епіцентрів цього повстання стало сусіднє з Олександрівкою поселення – хутір Сонцево, звідки виступила група селян, яка прагнула з'єднатись із богданівськими повстанцями, менонітська громада утрималася від масової участі, хоча дехто з олександрівців і долучався до повстанського руху, зокрема, Вінс

P64655. Йоганн Мартін Янцен (10 березня 1885-12 березня 1942), закінчивши педагогічні класи в Гальштатті на Молоччині, спершу працював учителем у маєтку Г. Зудермана біля залізничної станції Гришино, а згодом учителював у менонітській школі в колонії Герценберг (до 1911 р.). У часи першої світової війни служив санітаром. Після війни працював у колонії Мемріка проповідником. У січні 1934 р. заарештований і засуджений на 10 років заслання. Його доля невідома.

Джерело: Електронний архів «Chortitza: Mennonitische Geschichte und Ahnenforschung», од. P64655.

Список мобілізованих із поселення Олександрівське Петропавлівського району. Джерело: ЦАМО. Ф. 8214, оп. 44874, спр. 8, арк. 28.

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народження	Рік мобілізації	Служба	Місце перебування	Примітки
1	Янцен Мартін Якович	1885	1934	Солдат	Село Олександрівка	Відсутність запису
2	Янцен Яків Якович	1895	1934	Солдат	Село Олександрівка	Відсутність запису
3	Янцен Яків Якович	1895	1934	Солдат	Село Олександрівка	Відсутність запису
4	Янцен Яків Якович	1895	1934	Солдат	Село Олександрівка	Відсутність запису
5	Янцен Яків Якович	1895	1934	Солдат	Село Олександрівка	Відсутність запису
6	Янцен Яків Якович	1895	1934	Солдат	Село Олександрівка	Відсутність запису

Список мобілізованих із поселення Олександрівське Петропавлівського району. Джерело: ЦАМО. Ф. 8214, оп. 44874, спр. 8, арк. 28.

Історичне минуле села Богинівської громади

5 Іван Давидович та Фаст Яків Андрійович.

У основному ж метоніти зайняли вичікувальну позицію, бо саме тоді колишні пастирі Унру Петро Карпович, Янцен Абрам Абрамович та Янцен Яків Генріхович вели перемовини з німецьким консулом у Москві про виїзд за кордон всією колонією, і тоді саме меноніти тихо «ліквідували» свої господарства, готуючись до від'їзду. На той час вдалося виїхати Фасту Абраму Андрійовичу, матері Вінса Івана Давидовича. Але цей шлях еміграції досить швидко було зліквідовано більшовицькою владою. І чергових емігрантів Фрізена Івана та Герцена Давида було затримано в Москві й повернуто до Олександрівки.

Невдовзі репресії щодо українського селянства докотилися і до Олександрівки. Оскільки менонітські родини назгал були порівняно самодостатніми й у очах більшовицької влади – заможними, то розкуркулення стосувалось практично кожної родини, яка не встигла ще розпродати своє майно, таємно готуючись до еміграції. Так, у 1930 р. було розкуркулено Фаста Андрія, який мав 100 десятин власної землі, Борна Петра Яковича (він позивався до суду) та й багатьох інших.

«Знекровленими» господарства олександрівської менонітської громади увійшли в голодні роки. За аналізом документів обласної прокуратури обласного відділу охорони здоров'я, обкому партії, Державний архів Дніпропетровської області склав перелік населених пунктів, що постраждали внаслідок голоду. У тому списку значиться й Олександрівка Петропавлівського району. У інших джерелах зафіксовано, що в селі від голоду страждало тоді не менше 134 мешканців, себто приблизно кожен третій олександрівець. Пережити голодні часи менонітам допомагали їхні рідні, які вже мешкали за кордоном, і так звані «комітети домопомоги» - «Німецька менонітська допомога», «Голандська генеральна комісія», «Канадська менонітська організація», які надсилали бандеролі та грошові перекази. Хоча продуктів бандеролі не були такими вже й щедрими (до них входило, наприклад, кілограм якоїсь крупи, 5 кілограмів борошна, пів кіло цукру та банка консервів), та вони дозволяли не померти від голоду менонітським родинам, що бідували. Згодом, після осуду цієї допомоги більшовицьким керівництвом як «гітлерівської допомоги голодуючим німцям», це стане підставою для різноманітних звинувачень багатьох мешканців села. Для тих, хто її отримував, спочатку почали запроваджувати додаткові податки, а згодом влада стала вважати, що ця допомога надається для створення агентурської мережі контрреволюційних кадрів, й відповідно маховик репресій набрав ще швидших обертів.

Донедавна самодостатні господарники («в минулому куркулі», як їх часто називали в судових справах) стали колгоспниками – конюхами, столярами. Один за одним менонітів піддавали судовим переслідуванням. Із архівних справ стає відомо, що в 1933 р. за розтрати в колгоспі було засуджено «колишнього кулькуля» Кіна Густава Івановича. У 1934 р. і голову колгоспу Франка Якова Яковича усунули з посади, звинувативши у шкідливих діях, що призвели до знищення тваринництва в колгоспі. Виїзна колегія обласного суду влаштувала відкритий процес над ним і ще кількома колгоспниками. Якову Яковичу присудили п'ять років виправних робіт у виправно-трудоному таборі з ураженням у правах на два роки. З ним засудили до таких же термінів ув'язнення комірника колгоспу Епла Гергарда Гергардовича та рільника Герцена Івана Давидовича.

У 1934 р. колгосп «Ландман» очолив Генріх Фрідріхович Маєвський, позапартійний малописьменний німець, який народився у 1908 р. в с. Ілляшівка Городницького району Київської обл. У тому селі він спочатку вступив до артілі, але в 1931 р. заявив, що «проживе й без артілі». Ймовірно, негарзди на Київщині, зокрема й переслідування, змусли-

ли його перебраться із родиною до Олександрівки, де він виявив свою лояльність, його було обрано головою сільгоспартілі. Вочевидь, колонія Олександрівка мала щось особливе для етнічних німців, у 1930-ті роки сюди знову почали переселятись цілі німецькі родини. З колонії Нестелівка Лозівського району Харківської області перебрались у 1929–1930 рр. Клейни – Фрідріх Іванович та Іван Іванович із сім'ями, а згодом і Петро Іванович. Там вони мали добре власне господарство – вісім коней, дві корови, чотириох телят, 50 десятин землі, увесь потрібний для її обробітки найсучасніший на той час реманент; і що з того не експропріювали у них, довелось розпродати. Петро Іванович також мав своє господарство і 70 десятин власної землі. Статус «колишніх куркулів» так і залишився за ними, бо як стверджується в судовій справі, «коли приїхали в Олександрівку, вони придбали гарні будинки і фруктові сади».

Разом із родиною Генріха Фрідріховича Маєвського перебралася до Олександрівки у 1934 р. і сім'я Енчеля Рейнгольда. Невдовзі – брати Біргери: Густав Андрійович очолив колгоспну бригаду, а Василь Андрійович став завідувати фермою. З Курської області переселився з родиною Поль Ренгольд.

У публікаціях петропавлівської районної газети «За радянський колгосп» артілі «Ландман» відтоді все частіше згадується як «національний німецький колгосп», що став взірцем для інших господарств. Тому, наприклад, районний зліт передових колгоспів Петропавлівщини у 1935 р. було доручено відкривати саме Генріху Фрідріховичу Маєвському.

З ініціативи голови колгоспу «Ландман» Генріха Маєвського робилось багато корисних для селян заходів. Так, старійшини колонії під орудою О. Шміда та допомогою садового колгоспу Ів. Клейна посадили від Олександрівки до с. Брагинівка (нині с. Богинівка) 1325 тополь. Акуратна чотирикілометрова посадка була перетворена на клумбу – скопана й заборонована граблями. «Старіки артілі «Ландман» та «Комунар» своєю власною ініціативою приведуть свої колгоспи в культурні, чисті, зелені колективні господарства», – зазначала районна газета «За більшовицькі колгоспи».

Менонітний колгосп завжди значився у зведеннях серед лідерів – і за темпами оранки, і першим був серед господарств, які засіяли свої площі. Відтак не дивно, що колгосп «Ландман» у 1935 р. найшвидше зібрав урожай зернових, продав 1000 центнерів хліба, і купив собі автомашину.

Голова колгоспу Генріх Фрідріхович Маєвський обирався депутатом Брагинівської сільради. У звіті сільради «Про виконання умов всього комплексу галузевих конкурсів-змагань рад у 1935 році» є згадка про те, що він зумів правильно організувати роботу депутатської групи, «втягнув» у групу 32 активісти. Загалом, говориться у цьому звіті, колгосп «Ландман» – передовий у районі, одержав перехідний прапор райвиконкому та райпарткому, занесений на обласну мраморову дошку пошани як один із 60-ти найкращих колгоспів області. Серед інших колгоспників у звіті згадується бригадир рільничої бригади артілі Адам Михайлович Шрейдер, який зі своєю бригадою збирав по 15 центнерів зернових із гектара й завершив молотьбу за 20 днів.

Із середини 1930-х років німці Олександрівки потрапили під жорстокіший нагляд з боку радянської влади. Органи ДПУ-НКВС стали досить прискіпливо ставитись до кожного факту отримання допомоги з Німеччини, надходження якої розпочалося у часи голодомору. Своїх інформаторів вони стали вербувати й серед німецьких селян. Секретним співробітником УДБ НКВС завербовано було мешканця Олександрівки Отто Даниловича Зеліха, який працював ветеринарним санітаром у колгоспі «Ландман» (відповідно йому присвоєно псевдонім «Шприц»). Перед ним було поставлено досить конкретне завдання: «Висвітлювати діяльність німців, які підтримують зв'язки з Німеччиною, а саме: надавати відомості про мешканців села,

які протягом 1933–1934 рр. отримували «гітлерівську допомогу», контактували з німецьким консульством і звертались з клопотанням про виїзд за кордон, були профашистські налаштовані». Проте він не виправдав покладених на нього НКВС надій і за весь час агентурної діяльності «не дав нічого суттєвого», а відтак його вирішено було покарати «як двійника-дезінформатора». 20 грудня 1935 р. О. Д. Зеліха заарештували, висунувши звинувачення за ст. 206-17 п. «а» КК УСРР «за недонесення» («не інформував про відомих йому контрреволюційно-настроєних осіб»).

27 січня 1936 р. Дніпропетровський відділ Військового трибуналу прикордонної і внутрішньої охорони УСРР засудив О. Д. Зеліха до трьох років позбавлення волі у виправно-трудомих таборах. Проте засуджений звернувся з касаційною скаргою, вирок було скасовано, а справу повернуто на дорозслідування. Ну й, звісно, Петропавлівський райвідділок НКВС не мав наміру облишити цю справу, й висунув йому нове обвинувачення – у «контрреволюційній агітації». Обґрунтування полягало в тому, що нібито О. Д. Зеліх, знаходячись під підпискою про невиїзд, проводив серед колгоспників агітацію проти заходів партії і радянського уряду, вихвалював фашистський режим у Німеччині, підбурював жителів Олександрівки не вступати до колгоспу, тим самим намагаючись розвалити колгосп. Для підтвердження цього було використано показання «свідків». Сам О. Д. Зеліх винним себе знову не визнавав. 16 липня 1936 р. Особлива нарада при НКВС СРСР засудила його знову до трьох років виправно-трудомих таборів.

Покарання за непокірність батька наздогнала і його синів – Василя (1922 р.н.) й Едуарда (1923 р.н.), коли їх було вислано на схід країни перед німецькою окупацією Дніпропетровщини. Першого було заарештовано 11 липня 1942 р. за звинуваченням у проведенні контрреволюційної агітації, а другого – 14 жовтня 1942 р. як соціально небезпечного елемента. Постановою особливої наради при НКВС СРСР Василю присудили 10 років, Едуарду – вісім років ув'язнення у виправно-трудомих таборах. Після звільнення у 1954 р. їх «як осіб німецької національності» відправлено на спецпоселення в далекі села Саміпалатинської області Казахстану. Всіх трьох Зеліхів пізніше було реабілітовано.

У 1936 р. із новою силою розгорнулася НКВС-івська істерія щодо етнічних німців і висунення їм поголовно звинувачень у контрреволюційній діяльності, що було підґрунтям для пропагандистської антинімецької кампанії. 22 листопада 1936 р. із звинуваченням у антирадянській агітації заарештовано колгоспника Шміда Олександра Мартиновича, а 17 липня 1937 р. – Левена Германа Петровича.

Наказ НКВД СРСР за № 00439 від 25 липня 1937 р. започаткував проведення так званої «німецької операції», зокрема, й серед етнічних німців, які за загальною кількістю репресованих після українців і поляків посіли третє місце. НКВС чітко формувал образ ворога поміж німецьких колоністів.

В Олександрівці одним із перших за цим наказом постраждав голова колгоспу «Ландман» Генріх Фрідріхович Маєвський. За його небажання «ділити селян на бідняків і куркулів» (йшлося про виокремлення групи етнічних німців із мешканців села для їх показового виселення за межі України як куркулів), а також за те, що «він висував на керівну роботу в колгоспі найзаможнішу частину селян», його було заарештовано 8 вересня 1937 р., звинувачено в контрреволюційній агітації і засуджено до 6 років виправних робіт у виправно-трудоному таборі.

Арешти тривали один за одним: 17 серпня 1936 р. працівники НКВС заарештували Янцена Якова Генріховича, 25 жовтня – теляра колгоспу Унрау Петра Карповича, через два дні, 27 жовтня, ще одного колгоспника – Лоренца Генріха Івановича.

**ПРОДОВЖЕННЯ
В НАСТУПНОМУ НОМЕРІ**

Йоганн Тьовс (1877-1933) у 1902-1910 рр. жив і вчителював у Герценбергу. Пізніше став проповідником у Братській громаді менонітів у Миколаївці, Ігнат'єво. У 1932 р. зісланий у заслання в Мурманську область.

Джерело: Електронний архів «Chortitza: Mennonitische Geschichte und Ahnenforschung», од. P8607.

Репресії із боку радянської влади зазнавали етнічні німці всюди. Так, народжений у Герценберзі 4 листопада 1904 р. Гансвінд Микола Мартинович, який спершу виховувався у родині старшого брата Олександра (його у жовтні 1918 р. було вбито в селі), вчився у харківському технікумі на електрика, й очевидно у 1936 р. його послали працювати на Закамську ТЕЦ (нині це місто Краснокамськ Пермського краю) як спеціаліста, який володіє німецькою мовою, адже обладнання на підприємстві було встановлене німецьке. Він отримав посаду старшого майстра електроцеху. Там у молодій родині народився 14 березня 1937 р. первісток Ігор. Але вже 27 липня 1937 р. Миколу арештували. Майже два роки провів він у в'язниці, допоки слідчі УНКДС по Пермській області 29 червня 1939 р. не винесли вирок: відправити на спецпоселення до робітничої колонії НКВС у Комі АРСР. Але «за відсутності складу злочину» вже 1 липня 1939 р. його справу було припинено. Не довго думаючи, він із дружиною Оленою Захарівною і сином перебрались до батьків дружини у с. Тейково Івановської області. Там народились ще два сини – Олександр і Володимир. Невдовзі розпочалась війна, і в 1941 р. його забрали до так званої трудової армії, звідки він уже не повернувся...

Невідоме минуле Олександрівки

Продовжуємо знайти вас з історією Присамарського краю. Своїми історичними дослідження ділитися з нами Олександр Сидоренко - журналіст і дослідник родом із села Миколаївка. У цьому номері газети «Степова зоря» продовження публікації про історію села Олександрівка Брагинівської громади.

суду 1934 р. і достроково повернувся до Олександрівки й працював завідувачем столярної майстерні колгоспу. Разом з ним того ж дня арештували Клейна Петра Івановича (1904), який працював помічником комбайнера. До них долучили батька й сина Фастів – Якова Андрійовича (1887) та Андрія Яковича (1914), а також Унру Якова Петровича (1910). Досить швидко було проведено розслідування і 5 травня 1938 р. висунуто обвинувачення у антирадянській діяльності й перевезено для утримання до Дніпропетровської в'язниці. 10 жовтня 1938 р. на засіданні особливої трійки УНКВС по Дніпропетровській області винесено стандартний вирок – розстріл... Його виконано 28 жовтня 1938 р.

Але й двох вигаданих антирадянських організацій виявилось замало. Усе нові й нові справи відкривались проти етнічних німців. 2 лютого 1938 р. арештовано Даниїла Йоганновича Велька, диригента менонітського хору. 27 березня 1938 р. заарештовано було Вінаса Давида Давидовича й Алерта Івана Генріховича, а 20 квітня 1938 р. – Фота Петра Герхардовича.

«Звинувачення засуджених, – говориться у протесті військового прокурора Київського військового округу (КВО) генерал-майора юстиції Климова від 24 вересня 1960 р. до Військового трибуналу КВО, – ґрунтувались на визнанні своєї провини, і жодними іншими доказами не підтверджено... Покази... про належність до німецької контрреволюційної організації і ведення ними антирадянської діяльності не можуть слугувати безспірними доказами їх вини, оскільки ці покази належним чином не перевірялись, містять протиріччя та правдивість їх викликає сумнів». Усіх засуджених і розстріляних олександрівців (31 особа) 25 листопада 1960 р. Військовим трибуналом КВО було реабілітовано. Так само реабілітовано було в 1989 р. й інших безневинно засуджених етнічних німців Олександрівки.

І практично кожна справа обвину-

настраждались. Радянська влада відповідно всіх етнічних німців підозрювала у нелояльності, тож стала вживати такий захід колективного покарання щодо них як масова депортація. 4 липня 1941 р. вийшла директива НКВС і НКДБ «Про заходи з виселення соціально небезпечних елементів із території, де оголошено військовий стан». За нею виселенню підлягали всі родини за винятком непрацездатних чоловіків і жінок старших 60 років. Тим самим передбачалось роз'єднання родин, відтак непрацездатні старшого віку залишались напризволяще, вони фактично прирікалились на жебрацтво.

Одна за одною стали прийматись постанови щодо загальної політики до німецького населення. 31 серпня 1941 р. політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило спеціальну постанову «Про німців, які проживають на території Української РСР», за якою «1) німців, які перебувають на обліку як антирадянський елемент заарештовують; 2) частину працездатного чоловічого населення віком від 16 до 60 років НКО мобілізувати до будівельних батальйонів і передавати НКВС для використання в східних областях СРСР».

І навіть в етнічних німців з Олександрівки, яких раніше було мобілізовано до армії (так, 15 травня 1941 р. до армії мобілізовано Грубе Леонтія Петровича, Лемке Петра Яковича, Кужель Густава Фрідріховича, а 23 червня 1941 р., наступного дня після вторгнення гітлерівських військ, – Левіна Григорія Петровича, Бонна Олександра Олександровича), було «відібрано зброю».

З документів міністерства оборони довідуюсь, що Борна Гергарда Гергардовича (1920), Борна Петра Андрійовича (1920), Гіберта Дмитра Миколайовича (1921), Грубе Леонтія Петровича (1921), Левіна Григорія Петровича (1920), Лемке Петра Яковича (1918) спочатку було направлено до 38-го будівельного батальйону, а потім – до 13-ої запасної стрілецької бригади. Перший взвод третьої роти 29 батальйону впродовж 4–14 серпня 1941

Заарештованих етнічних німців із різних колоній відконтройовували в напрямку Петропавлівки. 27 серпня 1941 р. тут уже перебувало понад 3 000 заарештованих німців. Скориставшись зручним моментом, попри сувору охорону, 39 чоловікам вдалося втекти. Решту заарештованих відправили у напрямку Харкова. Проте 4 жовтня один із ешелонів із виселенцями потрапив під бомбові удари німецької авіації під Куп'янськом. Частину втікачів було заарештовано, але декому поталанило переховатись і залишитись на території, яку невдовзі окупували частини вермахту.

Олександрівка в короткому проміжку часу змінилась. Усе, що мав колгосп, евакуювали на схід країни: трактори, колгоспну худобу. Знелюднені хати менонітів стали розграбовувати місцеві мешканці. Тоді 15-річний хлопчина Микола Федчун згадував: «Ми ходили в село, звідки вивезли німців, і приносили звіди різний інвентар, цеберки, казани». Уже в часи окупації по селах району їздили так звані мінйали – привозили одяг, взуття, цінні речі й вимінювали це все на зерно. Більша частина того краму була поцуплена з менонітських хат...

Більшість депортованих усе ж потрапили вглиб країни – спершу до Алтайського краю (нині територія РФ) та до Кустанайської обл. (Казахстан), а потім їх стали розселяти й у інші регіони. У засланих колишніх олександрівців відволонували й відправляли «в трудовий фронт». 23 січня 1942 р. трьох братів Госсен засуджено та відправлено у виправно-трудолий табір, що саме організувався. Вони були задіяні на будівництві металургійного й коксохімічного заводів у Нижньому Тагілі. Іван Ісакович Госсен (1894 р.н.) помер там 7 лютого 1943 р., Петро (1898 р.н.) – 19 березня 1943 р., а Якова (1901 р.н.) 28 серпня 1944 р. було вбито. Туди ж, у «Тагілбуд», за вироком від 4 липня 1942 р. було відправлено ще одного колишнього олександрівця – Велька Олександра Даниловича (1914 р.н.). Із Семипалатинської області до виправно-трудолий табору «Балакбуд-Челябінськметалобуд» було тоді ж «мобілізовано» й Левена Абрама Абрамовича (1905 р.н.), а 4 грудня 1942 р. із Молотовської області – Клівера Бергарда Івановича (1906 р.н.). Яцену Івана Абрамовича (1899) – до тресту «Коркінвугілля». Унрау Іван Петрович (1925 р.н.) 7 жовтня 1942 р. як соціально-небезпечний елемент був також засуджений до виправно-трудолий робіт на один рік.

Навіть після відбуття терміну покарання німців відправляли на спецпоселення. Того ж Клівера, наприклад, до Омської області, Борна Якова Яковича (1924 р.н.) до Амурської області, Мертенса Теодора Васильовича (1911 р.н.) до Акомліської області. У вироку так і вказувалось: «виселено за національною ознакою». І ніхто з них уже ніколи не повернувся до Олександрівки... Під час німецької окупації колонія Олександрівка була перейменована на Ландман (Landmann), що в перекладі з німецької означає «Сільський трудивник». На початку 1943 р. тут значився 131 мешканець, вочевидь, ця цифра стосується не лише менонітів, а й жителів села інших етнічних груп.

Перед наступом червоної армії у вересні-жовтні 1943 р. окупаційна адміністрація організувала та провела масову евакуацію німецького населення, яке мешкало на окупованих німцями землях України, до Німеччини. У картотеці німецького Центрального імміграційного управління (EWZ), що опрацювало між 1943 і 1945 рр., близько 110 тисяч заяв від німців із радянського союзу, які претендували на німецьке громадянство, вдалося знайти чимало еміграційних карток народжених в Олександрівці (Герценберзі): Гаєде (дівоче Шмідт) Марія (15 травня 1892 р.н.), Борн Франц (1 березня 1886), Борн (дівоче – Вінц) Катаріна (2 червня 1892), Борн Софі (26 серпня 1921), Борн Віктор (1 січня 1920), Боснак (дівоче – Тейхгреб) Катаріна (23 жовтня 1910), Боснак Тіна (12 жовтня 1910), Дайк (дівоче – Нойфельд) Елізабет (27 липня 1891), Епп Елізабет (18 серпня 1900), Епп Марія (30 вересня 1906), Еспенберг Анна (9 травня 1898), Гайда (дівоче Шмідт) Марія (15 травня 1892), Гібсбрехт (дівоче Шмідт) Катаріна (9 вересня 1876), Зібберт (дівоче Тейхгреб) Сюзанна (24 квітня 1909), Кляйн Фріда (12 лютого 1938), Кляйн (дівоче

Лоренц) Кайзе (25 лютого 1920), Левен Генріх (12 листопада 1922), Левен Генріх (15 жовтня 1889), Левен Пітер (6 грудня 1907), Левен Віллі (25 січня 1924), Лоренц Генріх (1 квітня 1891), Лоренц Генріх (26 грудня 1918), Лоренц Гелена (25 жовтня 1925), Лоренц Клара (24 червня 1923), Лоренц Луїза (29 червня 1921), Лоренц (дівоче Вінц) Луїза (24 листопада 1891), Петерс (дівоче Шмідт) Хелен (18 вересня 1898), Ремпел Гаррі (22 листопада 1928), Тейхгреб (дівоче Яцен) Елізабет (2 серпня 1880), Тейхгреб Герман (5 листопада 1915), Тіссен (дівоче Велк) Анна (13 грудня 1890), Тіссен Генріх (25 січня 1886), Вільмс Ганс (27 лютого 1903), Фаст Анна (21 вересня 1921), Фаст Анна (24 червня 1885), Фаст Гаррі (19 листопада 1938), Фаст Герніг (17 жовтня 1914), Фаст Кайзе (15 жовтня 1916), Фаст (дівоче Вінц) Катаріна (2 червня 1892), Фаст Віллі (2 березня 1936).

Неможливо детально дослідити долю мешканців, народжених у Олександрівці, після виїзду до Німеччини, лише з певною вірогідністю здатні припустити, що частина евакуйованих осіла в західнонімецьких землях, можливо, хтось все ж потрапив до радянських органів окупаційної влади в Німеччині, їх примусово депортовано знову до СРСР, у табори та спеціальні поселення в Сибіру й на Уралі. Але всіх їх спонукав політичний батьківський земляк згубити більшовицької влади впродовж двох останніх десятиліть.

На території колонії Олександрівка після звільнення її військами червоної армії 16 вересня 1943 р. відновився колгосп, що отримав тоді ім'я Хрущова. Одразу ж почалося вселення нових мешканців у хати депортованих німецьких сімей. Вже до кінця 1943 р. сюди переїхало щонайменше 37 нових родин, здебільшого етнічних росіян. Це була майже половина мешканців села – вселено, за підрахунками записів у господарських книгах сільради, щонайменше 158 нових осіб.

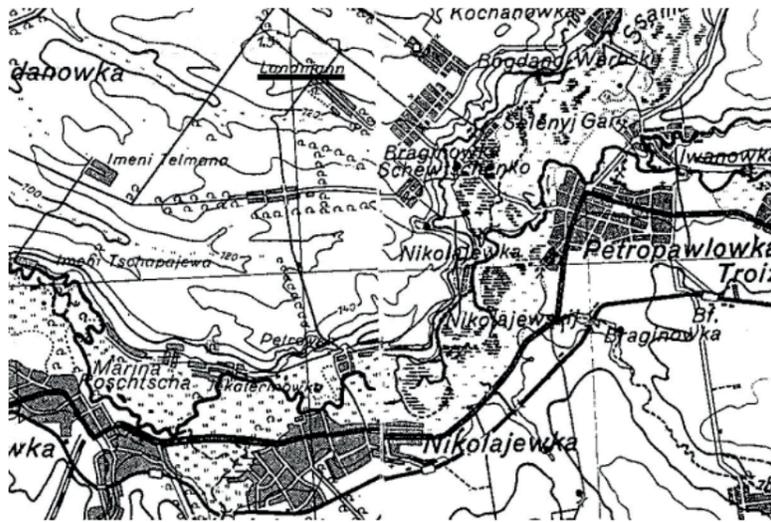
1945 рік в історії Олександрівки позначений знову примусовою депортацією. Щоправда, цього разу натомість насильно вивезених у 1941 р. із села етнічних німців у їхні хати привезли депортованих із Польщі українців відповідно до «Угоди між Урядом Українського РСР і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі та польських громадян з території УРСР». Фактично це була депортація, що здійснювалась комуністичними урядами обох країн, яку називали «добровільним переселенням» та обіцяли «рівноцінне відшкодування майна».

На Петропавлівщину восени 1945 р. було переселено 41 сім'ю етнічних українців із Польщі. Проте вже станом на 10 лютого 1946 р. тут залишилося лише 17 родин, які склалися із 52 осіб. «24 господарства самовільно виїхали в західні області України, мотивуючи поганими кліматичними умовами району, забрали із собою 24 корови та домашніх курей», – зазначено у звіті Петропавлівського райкому партії до обкому. Насправді ж людей здебільшого лякало колгоспне рабство – при виселенні з Польщі тамтешня влада давала так звані «евакуаційні листи» з переліком втраченого майна та його вартістю, проте по факту на них ніхто не зважав. Тут, на Україні, як говориться в одному зі звітів Петропавлівського райкому партії, «їх не було забезпечено продуктами й товарами, як було обіцяно». На 1 жовтня 1946 р. в Олександрівці, у колгоспі імені Хрущова, залишилось усього п'ять родин переселенців із Польщі.

А тим часом радянська влада робила все можливе, щоб викоринити етнічне минуле цього невеликого поселення. Деякий час по війні ще вживалась в офіційних документах назва «колонія Олександрівка», але з часом стали вживати слово «село». Та найбільше «муляли» очі могильні надгробки з вирізаними на камені німецькими прізвищами... Відтак сільський цвинтар було зрівняно з землею й перетворено на поле... А саме село позбавлене своєї історичної пам'яті...

Отож, цією публікацією відроджуємо насильно стерті сторінки славної минувшини такого невеликого поселення етнічних німців-менонітів, як Олександрівка. Час повертати борги...

Олександр СИДОРЕНКО

вачених і страчених олександрівців містить рішення про реабілітацію як безневинно засуджених. «Рішенням Трійки УНКВС УСРР по Дніпропетровській області від 10 жовтня 1938 року Франк Я.Я. необґрунтовано звинувачений в тому, що він начебто був учасником неіснуючої контрреволюційної повстанської організації і начебто за її завданням вів націоналістичну діяльність, за що був засуджений до розстрілу. Підставою звинувачення було особисте зізнання арештованого. 28 жовтня 1938 року вирок було виконано. Вжитими заходами розшуку місце смерті і захоронення тіла Франка Я.Я. встановити не виявилось можливим», – говориться, наприклад, у листі Управління КДБ УРСР по Дніпропетровській області.

Радянська влада всіх етнічних німців сприймала як ненадійних, а відтак – як своїх ворогів. Тому головою німецького колгоспу «Ландман» після арешту Маєвського вже не стали призначати осіб із німецьким родинним корінням. Тоді головою колгоспу «обрано» (тобто – призначено) Прохора Петровича Полклонського, вихідця із Петропавлівки. У 1941 р. він був головою Брагинівської сільради.

Коли в червні 1941 р. німецька армія вторглася на територію Радянського Союзу, деякі менонітські громади сприйняли німців як визволителів від комуністичного режиму, від якого вони

р. повністю було сформовано з етнічних німців, грека та поляка, вочевидь, їх готували до відправки на фронт.

Але замість фронту цих хлопців відправили до так званого «Тресту 58», що знаходився в Ульяновську. Тамтешній підрозділ «Трест 58» був своєрідним і складався з 634 бійців, серед яких 45,4% – німці, 40% українці-західняки, 10% поляки і чехи, решта 5% – інші національності. Довіряти зброю цим людям не наважувались, і тому їх відправили на так званій «трудолий фронт». Їхні імена майже випадково збереглися у військових документах, хоча зі списків мобілізованих Петропавлівських військкоматом їх, очевидно, вилучили спеціально. Усіх інших чоловіків – етнічних німців із Олександрівки до «трудолий» після згаданої постанови мобілізували вже органи НКВС СРСР, тож їхні імена залишаються невідомими. Туди ж, до загонів «трудолий» відправили й десятки інших олександрівців. Перша хвиля арештів у всіх німецьких колоніях Дніпропетровщини організована була 25–27 серпня 1941 р. Як згадував Микола Павлович Федчун, «в колгосп «Ландман» прислали тоді вантажні машини, з ними приїхала міліція. Привезли санкції прокурора, що вони [німці] підлягають депортації з України за Волгу. Дозволили взяти з собою одяг, взуття та їжу і відвезли на станцію. Посадили у вагони та вивезли».